

Baka István: Tájékpohással

Nekem a gondolat nem igazán érdekes anélkül, hogy tudnám kinek a gondolata.

Miért éppen az az ember mondja ezt, és miért éppen ezt mondja az az ember?

Józan igény, hogy ne dőlünk be akármilyen állításnak.

Tudományos elemzésként vásároltunk meg állításokat, amelyekről kiderült, hogy fiktivek.

Némelyikkel az a kényelmetlenség járt együtt, hogy ezeket a fikciókat számos értelmiségi jóslatként és előírásaként kezelte, amelyeket erkölcsi komolysággal hinni és terjeszteni kell.

A huszadik század végén a tudat önkritikája azt is jelentheti, hogy minden állításunkat eleve mint fikciót prezentáljuk.

Semmi sem igaz abból, amit mondok, legföljebb annyit, hogy én most éppen ezt mondtam.

A beszélő szerepének a társadalomtörténete valószínűleg párhuzamos az értelmiség önelvállalásának a történetével.

Az írói beszéd keresi a maga helyét a sokféle beszéd között, amelyeknek nagyobb része kliséket követ.

Egy konvencionális regény, lett légyen bármilyen fordulatossá is, valami üres és kiürítő élményt támaszt bennem, ahogy a hivatásos vicceselő mellett is elkomorulok.

Nem mindent írhatok meg abból, ami megtörtént. Kiszolgáltathatók-e bárkit ismeretleneknek? Valamire való író minden embert a szó teljes értelmében – isten és ördög, a forma és a halál között – problematikusnak lát. Szikre sem kínál elvont magyarázó kulcsot.

Az irodalom képi természete kizárja, hogy az olvasó csupán egyetlen értelmezést fűzhessen a műhöz. A varázscső üvegdarabkái mindig érdekesen rendeződnek új alakzatba.

Gyerekkoromtól fogva nehezen oldódom fel olyan helyeken, ahol sokan vagyunk.

Nem szerettem iskolába járni, kerültem a szervezett közösségeket, a tumultusokat, házimulatságokból többnyire hamar eltűntem.

A lelki kényelmetlenség testi fáradtságot okoz.

Ezzel szemben mint konvencionális, enyhén konzervatív ember úgy gondolom, hogy a vérrokonokkal más a helyzet.

Anyámat és gyerekeimet a közelemben akarom tudni, ha nem is szánok rájuk sok időt. Lássam őket, tudjam, hogy jól vannak.

Szavak nélkül is megférjük egymásnak, hogy szeretni fogjuk egymást és kitarunk egymás mellett, hogy megtanuljuk a másikat, kitaláljuk a hajlandóságait, és azt igyekszünk adni neki, aminek örül.

Előre bevalljuk, hogy rosszul esne, ha a másik megcsalna.

Próbálhatunk bölcsességgel a megcsalottságon felülemelkedni, de a kínozáselményt nem tudjuk magunkból kibeszélni.

Hiába határozom el, hogy nem leszek féltékeny, minden bizonnyal az leszek.

Amikor nem voltam féltékeny, csak azért nem, mert saját hűtlenségemért kellemetlen, de megfizethető jóvátételnek tartottam a társam hűtlenségének az eltűrését.

Volt úgy, hogy verekedtem, volt úgy, hogy elnéztem, és úgy is volt, hogy szerelmi forradalomról képzelődtem.

Pimaszságom az évek során alábbhagyott.

Az igazi feltételek ésszerűek, akár a jog, és irgalmatlanok is, akár az őtestamentumi törvény.

A házasfelek íratlan szerződését nem muszáj megkötni, de belesüllyedünk.

Gyermekünk felnevelésére szövetkező nők és férfiak vagyunk.

Nem öröm, ha az embert a gondolataiért zaklatják, de hát az embert annyian zaklatják, még a kedvesei is, mégsem emigrál tőlük, legföljebb egy kissé odébbhúzódik.

Több kellemességet nyertem azáltal, hogy itthon éltem, mint ahány kellemetlenséget okozott nekem a magyar állam.

Mivelhogy itt élek, alighanem hozzáigazítottam ehhez a tényálláshoz a gondolkodásomat.

De ha, mondjuk, San Franciscóban élnék, ugyancsak hozzá kellene igazítanom a gondolkodásomat

ehhez a tényálláshoz, ezt viszont innen nézve nem látom természetes kényszerűségnek.

Stratégiám a történetemben, a viselkedésemben, az életgyakorlatomban mutatkozik meg.

Akkor jó a stratégiám, ha folytatható és folytonos, ha minél kevésbé függök mások akaratától.

Elismerem a felelősségemet, semmit sem csinállok egészen véletlenül.

De a meghatározó valóság a misztikus *most*, nem a múlt és nem a terv, hanem a pengeéles *most*, amikor a kérdés még nem dőlt el, és amikor eldől, amikor a szabadság tette válik.

Nem biztos, hogy a következő pillanatban is úgy fogok dönteni, ahogy szoktam.

A *most* őszinte, s ha őszintétlen vagyok, azért vagyok az, mert vagy a jövő, vagy a múlt érdeke kötelez.

A művészet varázslata: mosttá tétel, jelen idejű világozás, az egész átlátása, közelség nem az általánoshoz, hanem a személyhez és a pillanat igazságához.

A klasszikus *most* a születés, a fogamzás és a meghalás mostja.

Hogy leszedhetnek az emberről mindent, s hogy anyaszült meztelen kellhet átlépnie a fegyintézet ruházatába, annyit jelent, hogy nincs másunk, csak a biográfiánk, s hogy a halálraítelt *most* állapotában vagyunk egyfolytában.

Nem tartozom elszámolással sem Mózesnek, sem Jézusnak, sem Buddhának, sem Mohamednek, senki emberfiának.

Elszámolással tartozom bárkinek, aki éppen mellettem ül.

Kívánatos, hogy a napom nagy részében senki se üljön mellettem.

Lassú, poros, mogorva, vidéki város, szeretem, de nem tetszik nekem, keresek egy helyet, ahova jó lenne beülni.

Ezen a sarkon feküdt egy halott fiatalember ötvenhat november ötödikén csomagolópapírral letakarva, mellette gyertyaláng ingadozott zöldborsó-konzervdobozban.

Ennek a háznak a helyén levő üres telken, amelyen valaha állt egy ugyanekkora bérház, csak tövig bombázták, szóval azon a telken elástam a géppisztolyomat.

Valakit leütnek a játszótéren, nem lehet otthagyni. A fennálló elviselésének a tudománya foglalkoztatt, nem bírok a vereségbe beletörödni.

Megyek vagy nem megyek? Ütök vagy nem ütök? Ölni vagy nem ölni?

Nagyon korán észrevettem, hogy a terror a szenvedélyes közönségtudatból következik.

Azon a tetőterazon korcsolyáztam, amikor az utcára nem volt szabad kimennem felkoncolás terhe alatt.

Annak a kapunak a közelében maradok, ahol le akartak löni.

A presszóban a szőke felszolgálónő a füle fölé tűzött koszorút igazgatja és rejtélyesen mosolyog.

A kávézóban leül mellém egy hazug, kis időre elhiszem a legarcátlanabb hazugságot is, ha elég mesés. Elmész a francba, mondja egyik újságíró a másik újságírónak.

Dús orrcimpa, barna bőr, feszes trikó, jön egy nő a gutaütéses férjével, aki hatvanöt éves korában visszacsökkent hároméveskori önmagához.

A szép kalaposnő kicsit sikkant, aztán a nyakamba ugrik, sokat iszik.

Megeszi ez a ház az embert, mondja a szomszéd asztalnál az egyik detektív a másiknak; nem volt ideje borotválkozni, félrecsúszott nyakkendővel állt a főnök elé, az meg lehordta.

Itt ül az örök karmesterné, már állt reggel az úszómedence sarkában, ahol zuhatag omlik, masszíroz és paskol, és mesélte az öreg filozófusnak, hogy mit olvasott.

A karmesternének egy argentin véccékagylógyáros a barátja, de ez az ember örökké úton van és túl sokat költ a délmolukkaikai szabadságharcára.

Azonkívül lehetetlen alak, folyton morzsáz és csöpögtet.

Már nincsenek itt az öreg royalisták, akik a presszóasztal alatt mindannyiszor összecsapták a cipőjük sarkát, ahányszor csak szóba került a királyi ház valamelyik tagja.

Baka István jelentékeny prózaíró, kitűnő műfordító és nagyszerű (vagy egyszerűen nagy) költő volt. Szűk három évtizedig volt jelen a magyar irodalomban, de valódi helyére csak az utóbbi öt-hat évben került. Igaz, költői életművének is legalább fele ebben az időszakban keletkezett. Jó cáfolata az ő pályája annak a közhelynek, hogy a siker árthat a költői munkára. Őt a rá irányuló figyelem egyre nagyobb költői aktivitásra serkentette, és a korábban is biztosan és egyéni módon használt, hagyományosnak mondható költői eszközkészletet egyre nagyobb intenzitású szövegek létrehozása érdekében mozgósította. Siker és kudarc, hagyomány és poétikai kísérlet, mindez már nem feladat és elérendő (vagy elkerülendő) cél volt ekkor, hanem ugyanúgy pusztán nyersanyagul szolgált, mint egy hétköznapi reggel, vagy mondjuk az infúzió¹.

Valóban fontos dolog, és a Jelenkor Kiadó gyorsaságát dicséri, hogy máris kezünkbe vehetjük a költő összegyűjtött verseit. Íme együtt van ez a terjedelmében sem lebecsülendő mű. Most mindenki saját olvasmányélményén kipróbálhatja, hogy igazuk volt-e a kritikusoknak, akik az utóbbi időben olyan nagy figyelmet szenteltek a költőnek.

Ez a kötet, mint ahogy persze az összegyűjtött verseskötetek többsége, fejlődésregényként is olvasható. Baka már-már monomániásan egyhúru költőként indult, aki néhány jellegzetes motívumból építette föl korai verseit. Kedvenc szavai voltak: vér, alkony, éjszaka, hold, fény, asszonyöl, csont, eső, Isten, angyal, kard, Magyarország. A nem túl eredetinek tűnő szókészletből mégis érvényes verseket sikerült létrehozni, ezeken a verseken mindig ott az egyszerűség varázsa, annak az érzése, hogy megint, valami csoda folytán sikerült a vers, és ott annak a gyanúja is, hogy esetleg ez lehet az utolsó. Talán épp a csodaszzerűség élménye miatt olyan eleven erejük ezek a darabok, ugyanakkor ez az élmény erősíthette a költőben, ahogy a későbbi pályaszakasz felől visszatekintve biztosan kijelenthetjük, azt a tévképzetet, vagy legalábbis önmagával szembeni félrevezető pontatlanságot, hogy csak egyetlen utat vélt a maga számára járhatónak, egyetlen versteremtési módszert az ő keze ügyébe illőnek. Nincs miért csodálkoznunk azon, hogy a pályája első felében olyan keveset írt. Az első két kötet mintha egyetlen egy vers megírására tett kísérlet lenne, mintha ugyanaz az ihlet hűlne ki és melegedne föl, ugyanaz az indulat forgatná ugyanazt a néhány szót, melyekből azért, kaleidoszkóp módjára mindig más és más kép állna össze.

Most, hogy előttünk a teljes költői életmű, leginkább talán azon kéne eltűnődnünk, miféle forradalom zajlott le Baka Istvánban élete utolsó öt-tíz évében. Szinte semmi nem változik ebben az életműben, és mégis jóformán minden. Már az első kötetben minden megvan. A formakultúra, a viszonylag szűk zsákmányt fogó motívumháló, és még sincs meg jóformán semmi sem. Baka a hatvanas-hetvenes évek fordulóján meglehetősen sivár csillagzat alatt lépett be a magyar költészet világába. Meghaladhatatlan mesterek ragyogtak, de pályájuk már nem szolgált újdonságokkal, utánzóiké még kevésbé. Szürke és unalmas évtized volt a hetvenes évek, a szakszervezeti üdülések, az olajválság és a Szozjusz-Apolló évtizede, az Abaé, a 12 részes tévésorozatoké és az Interpress

Magaziné. A csillagok nem mozdultak. Baka István jó költő volt, de lassan talált magára, annak ellenére, hogy az összes motívum, az összes kép- és formakezelési módszer együtt állt költészetében. (Talán egyedül a később annyira fontossá vált szonettre nem találunk példát a kezdeti időkben.)

Versek, kötetek, fordítások, prózai darabok akkor kezdenek életművé összeállni, amikor minden mindennel elkezd összefüggni. Amikor minden kölcsönhatásba lép egymással. Baka számára az 1977-es év nagy fontosságú ebből a szempontból. Ekkor születik meg Mahler-élményéből a *Tauermarsch* című verse. Az első nagy fajsúlyú darab az életműben, és az egyik első a zenei ihletésű versek közül is. Ebben az évben jön létre a *Háborús téli éjszaka*, az a kompozíció, amelyben először próbálja ki a versciklusépítés sajátos többletlehetőségeit Baka, ami az életmű második felének egyik meghatározó, szervező elve lesz, és ami a hagyományos eszközökkel dolgozó költőt majd poétikailag is annyira izgalmassá teszi. *Ady Endre* a ciklus ihletője, a következő, még szintén nemzeti tematikával is foglalkozó sorozatnak, a *Döbblingnek* már *Széchényi*, aki Baka költői és emberi alkatahoz jóval közelebb áll. Ez mutatja, hogy a pályán fontos előrelépés történt, a kezdet külső kényszereitől a költő eljutott arra a vidékre, ahol önmagát találhatja. A mérlegelések és kétségek, sőt kétségbeesések világába.

Mi az az erő, ami egy költőt továbblépésre készít? Évekig egy helyben topog, de se elvenni, se hozzátenni nem tud abból és ahhoz, amit már létrehozott. A kevés túl sok. A sok túl kevés. A sorok mintha egymásba csúsznának, a leghosszabb elnyeli a többi, mint a Matryoska-baba.

Aztán egyszerre a sok és a kevés aránya helyrebillen. A költő legyőzött valami belső vagy külső akadályt, és épül az életmű, szaporodnak, nem csak gyűlnek a versek, külön kerül verssor a versortól, hirtelen ehető lesz minden, a vers számára ehető, a költő váratlan gazdaság közepette találja magát, nem kötik már azok a szabályok, amelyekről azt hitte, hogy az ő leglényegesebb tulajdonságaiból következtek, pedig valójában éppen akadályozták. Dolgozik, mint egy szerencsés bróker, aki jókor vesz és jókor ad el. Érti, hogy bármit megcsinálhatna, de tapintatból nem teszi.

Baka nagy fordulata akkor történt, mikor a ciklusépítési hajlandóság, a befelé forduló költői alkat, és a műfordító egymásra találtak. Ekkor záródott végérvényesen életművé az addigi mű. Vagyis Sztjepan Pehotnij alakjának kitalálásakor. Föl kellett ugyanis a költőnek fedeznie, és ezzel talán teljesen egyedül áll költészetünkben, ilyen radikális fölfedezést talán még senki se tett, és nem tartotta magát aztán hozzá ennyire következetesen, föl kellett fedeznie, hogy az ő helye nem is a magyar irodalom törzsféjlődésében mérhető be legpontosabban, hanem az oroszban. Hogy sokkal pontosabban meghatározható a helye Mandelstamhoz, Hodoszevicshoz, Cvetajevához, Arsenyij Tarkovszkijhoz, Brodskijhoz vagy Szosznoarához viszonyítva, akiket egytől egyig fordított, mint Adyhoz, Babitshoz, Pilinszkyhez, vagy Nagy Lászlóhoz viszonyítva. Ez az elhelyezés természetesen szintén elvégezhető, mi több elvégzendő, csak pontatlanabb eredményre jutunk, mint a Baka által javasolttal. A Pehotnij-ciklus aztán felszabadító erővel hatott a költőre, innentől kezdve már sorjázta a versek és verscsoportok, Tarkovszkij-verseket írt, másodszer is előszedte, és sokkal izgalmasabb eredményre vitte a Yorick-ciklust, gyakran használt bibliai motívumokat és képeket², és kevésbé elfogódottan, vagyis több bársonyos ironiával kezelte a hazai motívumokat is. *Háry* és *Madách* alakja ihletett egy-egy versfüzért³ az utolsó kötetben. Már a pálya elején több versben is megjelent *Vörösmarty* figurája⁴, az életművét legutolsó ver-

se⁵ legutolsó sorában pedig egy *Vörösmarty* rájátszással, azaz, mert itt gesztusnál sokkal többről van szó immár, pontosítsunk, antitézissel zárja: *országoknak ország még hazának árnyék / itt rég nem halni itt túlélni kell*. A költő, aki mindvégig Magyarországon élt, költészeti szempontból emigrációban írta ezeket a sorokat, az orosz, sőt talán a világirodalom menedékjogát élvezve, de ugyanakkor talán a pálya elejének fontos példaképéhez, *Adyhoz* is a leghűségesebben, mert hozzá hasonló nemzetostorozó szigorúsággal. Így lett Bakánál a visszamagyarosított nemzetközi országnévünkéből (Hungária) egy egyszerű szójátszókkal Huligánia, sőt Új-Huligánia, ami már olyan távoli ország nevére rímel, mint Új-Kaledónia, igen, költészeti, sőt talán egyéb szempontból is ilyen távol került itthonról. Ott állt, *a semmi és a lét között*⁶ küszöbön.

Úgy képzelem, hogy Baka István egyre kisebb köröket tett a halál körül. A jó író ugyanis következetesen végigcsinálja, amit elkezdett. Ez persze nemcsak az író, de az ember próbatétele is, de hát az írói pálya se szól másról, mint hogy emberré tud-e válni valaki az írásában is. *Mert vanni könnyű – lenni nehezebb / Léleknek földi árnyépek felett*.⁷ És amint idáig elér, onnantól megállíthatatlanul csúszik lefelé az írói fejlődés másik oldalán, ami egyenest a nemlétebe vezet. Nagyonmondó, pontatlan és túlzó álláspont, vélhetnénk. Az. De annak számára, aki nem egyszerűen író akar lenni, és nem is pusztán arra a gyerekes célra tör, hogy jó, vagy szélsőséges esetben a legjobb író legyen, hanem az íróság csak eszköz számára, hogy végiggondolja mindazt, mi ő, és ezáltal a végiggondolás által egyúttal meg is teremtsen, ami ő, ha ezt a korántsem kellemes feladatot elvállalja, amennyiben mondjuk valaki vállalhatja azt, hogy majd öngyilkos lesz egyszer, ha arra lesz szükség, egyszerűen ha a létezésnek olyan intenzitására vállalkozik, ami már csak absztrakt, tehát sarkítottan fogalmazva nem levő (de létező) világban lehetséges, annak tudnia kell, hogy a végletekig kockára teszi személyes létét. Nem lehet büntetlenül egyre kisebb, egyre szűkebb köröket tenni a halál körül. És nem lehet a jutalom biztos reménye nélkül egyre kisebb, egyre szűkebb köröket tenni a halál körül. Jutalom és büntetés, mint minden valódi, mert létezővel bíró jutalom és büntetés esetében, természetesen ugyanaz. De hát mi másba lenne egyedül értelmes belehalni, mint a valódi életbe. Márpedig valódi életben volt része Baka Istvánnak, amikor létrehozta életművét. Nem akarom összemosni élet és irodalom dolgait, ugyanis egy következetes életműben el se lehet választani őket. Verset nem lehet avval az életrecepttel írni, ami a jó hivatalnok mindennapjainak alapja, hogy munkát soha ne vigyen haza az ember. Hiszen mit csináljon az, aki otthon dolgozik? Elképzelhetetlen, hogy nagy művet hoz létre, aki költői és személyes énjének különvalóságából, mint valami biztos fedezékből figyeli munkáját, aki a mesterség gyakorlására szorítkozik. Két sor között meghalni és feltámadni⁸, ez a legnehezebben megcsinálható metrum. Nem állítom, hogy ha nem válik nagy költővé Baka István, akkor később halt volna meg, pusztán azt, hogy nem élt volna valóban, és így a halála se lett volna valódi halál. *Hadd ízelem utolszor azt a mézet / A múltó édes evilági létet / Egy csöppbe pillanatba sűrűsödve / Aztán taszíts a legmélyebb gödörbe*⁹.

Baka István jóformán ismeretlenül halt meg, tudták már sokan, hogy fontos, hogy jelentős költő, de nem volt holdudvara, nem voltak tanítványai. Egyáltalán nem a kornak tett szemrehányás kíván ez lenni. Baka István tudta, hogy létformája ez az egyedülálló, ez az ismeretlenség, és ki is használta, amit ez a lét kínált neki, vagyis azt hiszem, embertelenül szenvedett. Mindez ott a versben, sőt főként a versben történik. Ezért nem változtathat-

tott a késvé, de még a költő életében megjött siker ezen a létállapoton.

Ki hajtja végre Sztjepan Pehotnij testamentumát? Sztjepan Pehotnij, azaz Baka István valódi költői énjéét? Előbb-utóbb elő kell majd vennünk, *Ha minden széthull benned kívül / S vacog a lelked mint egy pirogárus*¹⁰, ha fölismerjük, hogy *Kalinyingrádból mi sem tesszük ki lábunkat soha*¹¹. Kalinyingrád találó elnevezése mindannak, ami Európa keleti fele, mindannak a tehernek és mindannak a súlytalanságnak, mindannak a vasokban szellemnek és léten kívülnek, amivel Szegeden és Péterváron egyaránt számolnunk kell. Nem lehetünk meg anélkül, hogy a Pehotnij-örökséghez hozzá ne nyúljunk. Tudnunk kell azt is, hogy ez a testamentum nemcsak örökül hagy, hanem kötelességeket és kiró. A testamentum érvényben van. (*Jelenkor Kiadó*)

JEGYZETEK

- 1 Klepszidra
- 2 Egy csepp méz, Gecsemáné
- 3 Háry János búcsúpoehara, Téli Alsósztrégován
- 4 Vörösmarty, 1850 I. II., Vázlat A vén cigányhoz
- 5 Üzenet Új-Huligániából
- 6 Csak a szavak
- 7 Változatok egy orosz témára
- 8 *S ha minden varjú azt károglja voltál / Azt felelem nyugodtan félig holtan / Igazatok van udvaroncok voltam / De nem ti én én támadok fel újra*
Yorick visszatér
- 9 Egy csepp méz
- 10 Ha minden széthull
- 11 Immanuel Kant

VÖRÖS ISTVÁN ✕

Székely Magda: A testen túl

Székely Magda *A testen túl* címen gyűjtötte egybe régi és új verseinek javát. Tizenkét ciklusba 144 költemény rendeződik. A költő életműve igazi arányaiban bontakozik ki, mint ami –, véleményem szerint a Pilinszky utáni magyar líra egyik legjelentékenyebbje. Zsoltáros, panaszkodó és prófétáló, mégis igen puritán énekek ezek, éles, pontos verszenével, ritmus és rím világos és áttetsző megmutatásával. Nyelvelfogása a Babits és József Attila hagyományát ötvöző Újholdhoz, Pilinszky és Nemes Nagy beszédéhez áll közel. Ehhez járul a XVI. század költői, biblikus újított magyar nyelve, Károli Gáspár hasonlatgazdag világa, időnként az Adyén is átszűrűt öszvetségi motívumkinccsel.

Valami egészen köznapit és egészen emeltem nem mindennapit tapasztal itt az olvasó, amit csak jelentékeny költészet esetén: az evidencia forrását, a versmondatt, a strofa, a sor nyilvánvalóságát, szoros szükségyszerűségét. Igazi művészetben, valódi, sűrített beszédben érezzük csupán az evidenciának azt az erejét, az odaláncoltság paradox szabadságát, amikor a szavak és szófüzések csak és csakis így és nem másképpen – röpülnek. Közben Székely Magda világa egy minden ízében felszakított, felszaggatott, kisebesedett táj, a holocaust személyességét, amelyben semmi sincs rendben, verse, költészete túlvilágian, a testen túl és innen – rendben van. Puritán, intenzív, komprimált rendben. Ez a rend a fegyelmezett fényesség-ső-

Osiris Kiadó ♦ Budapest